

A magyarországi német nyelvjárások jövője a nemzetiségi iskolákban

Márkus Éva¹ és Klein Ágnes²

¹Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar

²Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

Absztrakt

A magyarországi német nyelvjárások jelen helyzetével az oktatásban már több tanulmány foglalkozott a közelmúltban. Tanulmányunkban azt tárgyaljuk, hogy a magyarországi német nyelvjárásoknak milyen jövője lehet a német nemzetiségi iskolarendszerben. Összefüggésben azzal, hogy a nyelvjárásoknak egyre kevesebb aktív használója, "beszélője" van, írásunkban azt vizsgáljuk, ezt a kulturális örökséget hogyan lehetne a fiatalabb generáció tagjai számára továbbadni. A nemzetiségi iskolák számára készített tantervek és a nemzetiségi szervezetek ajánlásai egyaránt fontosnak tartják, hogy a gyerekek a közoktatás rendszerében ismerjék meg őseik nyelvét is, ne csak a német köznyelvet. A szerzők is e mellett érvelnek, valamint a modern kor oktatási módszereit, elsősorban az online felületek használatát, multimediális oktatási segédeszközök fejlesztését szorgalmazzák. Ezek az oktatási segédletek, - például egy online nyelvjárási gyermeknyelvi adatbank -, megkönnyítik a pedagógusok dolgát, akik maguk sem beszélnek és/vagy értenek német nyelvjárásokat. Az adatbank gyermekirodalmi nyelvjárási szövegeket is tartalmaz, benne készen kapják a pedagógusok a gyermekek számára megfelelő nyelvjárási szókincsanyagot, köznyelvi német jelentéssel és autentikus kiejtéssel együtt. További előnye, hogy bárholnan elérhető, így használhatják szülők, gyerekek, pedagógusok egyaránt. Dél-tiroli mintára írásunkban nyelvjárási iskolai nyelvtan- és iskolai szótár készítésére egyaránt javaslatot teszünk.

Kulcsszavak: nyelvjárás, nyelvtanítás, nemzetiségi általános iskola

Bevezetés

A magyarországi német nyelvjárások jelen helyzetét az oktatásban már több tanulmány feldolgozta a közelmúltban (Knipf-Komlósi & Müller, 2012; Müller, 2013, 2020; Márkus, 2014a, 2015, 2016; Juhász, 2017a, 2017b; Kerekes, 2019). Jelen tanulmány azzal foglalkozik, hogy a magyarországi német nyelvjárásoknak milyen jövője lehet a német nemzetiségi iskolarendszerben. Azt vizsgálja, hogy ezt a kulturális örökséget – az egykori anyanyelvet, amely

mára elvesztette a kommunikációs szerepét a közösség életében –, hogyan lehetne a fiatalabb generáció tagjai számára továbbadni. Mindezt összefüggésben azzal, hogy a nyelvjárásoknak egyre kevesebb beszélője van. A nemzetiségi iskolák számára készített tantervek és a nemzetiségi országos szervezetek ajánlásai egyaránt fontosnak tartják, hogy a gyerekek a közoktatás rendszerében ismerjék meg őseik nyelvét is, a tájnyelvet, és ne csak a német köznyelvet. Tanulmányunk megoldási javaslatokat kínál a vázolt probléma megoldására.

A magyarországi német nyelvjárások

A német nemzetiség a második legnagyobb nemzetiség Magyarországon. Becslések szerint mintegy 180 000 magyarországi német él Magyarországon (Népszámlálás, 2011). Három jól körülhatárolható területen telepedtek le a Dunántúlon: a Dunántúli középhegységben, az úgynevezett Sváb Törökországban (Dél-Dunántúl: Baranya és Tolna megye), valamint Nyugat-Magyarországon, az osztrák határ mentén. A nyugat-magyarországi települések már a középkorban, a 11. század elején, betelepültek.

Németek a középkortól fogva honosak a Magyar Királyság területén, ám a mai magyarországi németek ősei legnagyobb részben a 18. században érkeztek, miután Magyarország felszabadult a török uralom alól. A német telepesek három nagy település hullámban költöztek az üres területekre. A németek, akik Magyarországon telepedtek le, Közép- és Dél-Németországból érkeztek, és rajnai-frank, hesseni vagy bajor-osztrák dialektust beszéltek. A legkevesebben a sváb nyelvjárást beszélik, körülbelül a magyarországi németek 2%-a. A legtöbb német település Dél-Dunántúlon van, Tolna megyében, a protestánsok főként a hesseni nyelvjárást beszélik, míg a katolikusok a frankot (Sagetal / Szakadát) és a pfalzi nyelvjárást (Kelet-Tolnában). Baranyában, a déli részén főként a fuldai nyelvjárás az uralkodó, de néhány Tolna megyei településen (Mutschi / Mucsi és Sawed / Závod) is ezt beszélik. Kelet-frank dialektusok hallhatók a Móri-árok északi részén, míg Waitzen / Vác közelében az alsó frank nyelvjárás uralkodik. Keleti dunai bajor és keleti frank nyelvjárás keveréke jellemzi a következő településeket: Szendehely, Berkenye. Rajnai frank és bajor hallható a Dunakanyarban: Dunabogdány, Nagymaros, Kismaros és Sebegin / Zebegény településeken, míg Schorokschar / Soroksár, Harast / Dunaharaszti és Taks / Taksony átmeneti, sváb-bajor keverékn nyelvjárást beszél. Deutschpilsen / Nagybörzsönyben egy középkori eredetű, archaikus délbajor–kelet-középnémet, vegyes dialektus volt a kommunikáció eszköze (Manherz & Wild, 2003; Márkus, 2014b).

A keverékn nyelvjárások kialakulása az adott települések dialektusaiból az új hazában kezdődött el. Az új telepesek alkalmazkodtak a korábban letelepedett lakosok nyelvéhez. Ezek a helyi nyelvjárások a 20. század elejéig a falvakban kommunikációs eszközként szolgáltak. Azonban a politikai és társadalmi változások miatt a magyar nyelv egyre inkább meghatározóvá vált a

közélet területén, és a német nyelvű országokkal való kapcsolat hiánya miatt a magyar nyelvet a szókincs megújításának forrásnyelveként tekintették a modernizmusok minden területén (például a technológia, oktatás, politika területén). Így a német nyelvjárás először a nagyobb településeken, különösen a főváros közelében visszaszorult a családi élet szintjére, miközben az úgynevezett sváb-törökországi kis, izolált és kizárólag németek által lakott falvakban, ahol a viszonylag zárt településszerkezet jellemző, hosszabb ideig fennmaradt. Itt egy-egy terület településeinek lakói közötti kommunikáció nyomán regiolektusok keletkeztek, például Nyugat-Magyarországon, a Budai hegységben, Tolnában vagy Baranyában. A regiolektusok fellett álló következő nyelvváltozat-szint, a közös standard német nyelv viszont Magyarországon nem tudott kialakulni. Kialakult azonban egy nyelvi kiegyenlítődés bizonyos régiókban, ilyen például a fuldai regionális nyelv Dél-Magyarországon vagy a keleti-dunai bajor északon, amelyeket több falu lakói is megértettek (Hutterer, 1982, p. 180).

A nyelvjárások jelenlegi szerepe a családban és az oktatásban

A magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvmegtartását támogató tényezők a család homogenitása, az azonos nemzetiségű élettárs és a falusi élet voltak, amelyek lehetővé tették a német nyelvjárás használatát nem csak a magán-szférában, hanem 1945 előtt a közsférában is. A település egysége, az endogámia volt a legerősebb tényezője a nyelvmegőrzésnek, de ez a második világháború után elégtelennek bizonyult. Egyrészt a második világháború utáni kitelepítés heterogénné tette az addig zárt falvakat, másrészt a helyi munkahelyek megszűnése tovább bomlasztotta a közösségeket, akik nyelvüket nem használhatták nyilvánosan, így az a családi nyelvből is kikopott.

A hazai német nyelv és kultúra ápolása 1945 után teljes mértékben hiányzott az intézményi hálózathoz, ami lehetővé tette volna a nemzetiségi nyelv fennmaradását. A politikai nyitás után a dialektusok eróziója már nem volt megállítható. Az előrehaladott nyelvvesztés stádiumában lokális és országos szinten létrejöttek olyan projektek, amelyek a nyelvjárások használatának ösztönzésére, vagy ha ez már nem volt megvalósítható, akkor a nyelvjárás szóképzésére az archiválására irányultak: mesegyűjtemények (Schuth & Korb, 2011), mondókáskönyvek (Kerekes & Müller, 2017), népi játékok gyűjteményei (Klein et al., 2018), nyelvjáráskönyvek (Andrusch-Fóti & Müller, 2009), laikusok által összeállított faluszótárak, (pl. Knehr, 2016; Ivanicsné Szing et al., 2021), illetve a Magyarországi Német Tájszótárral kapcsolatos munkálatok formájában (Knip-Komlósi et al., 2012, 2015; Müller, 2016; Knipf & Müller, 2021). Az új politikai légkör és a nyitás ugyanakkor megváltoztatta a német nyelv standard tanulásának lehetőségeit és fontosságát (Klein, 2011). A fentiekben leírtak következménye, hogy a nemzetiségi óvodákban a 21. századra már csak a gyermekek 0,25%-a beszéli anyanyelvként a nyelvjárást (Klein, 2007, p. 18). A nyelvvesztéssel együtt jár az olyan gye-

rekjátékok (lovagoltatók, becéző játékok) eltűnése is, amelyek a beszédhez, az élő nyelvhez kapcsolódnak (Bús & Klein, 2008).

Egy felmérés keretében a nemzetiségi óvodákba járó gyermekek szüleit német nyelvű (köznyelvi német vagy nyelvjárás) játéktípus-ismereteikről valamint arról, kérdezte Bús Imre és Klein Ágnes, hogy ezek közül melyeket adták át a gyermekeiknek. A válaszok azt mutatták, hogy a szülők által ismert mondókák és játékok az óvodából vagy az iskolából származnak (Bús & Klein, 2008, p. 30). (lásd 1. táblázat)

1. táblázat

Szülők és gyermekek játéktudásai

szülők és gyermekek közös játéka	szülő	gyermek
altatók	73%	27%
tapsolók	72%	28%
ujj-játékok	68%	32%
becézők	85%	15%
lovagoltatók	72%	28%
rímek, mondókák	76%	24%
kiszámolók	75%	25%
nyelvtörők	89%	11%

Ha a család eme kulturális örökségátadó funkciója megkérdőjelezhető, akkor az oktatási intézmények kulcsszerepet játszanak a kisebbségek kultúrájának és nyelvének megtartásában (Márkus & Gölcz, 2018).

A pedagógusok többsége nem beszéli a német dialektusokat, ezért vonakodik attól, hogy nyelvjárásai szövegekkel foglalkozzon az órán. Bár sok kutatás és gyűjtemény létezik, és a magyarországi német nyelvjárások tanulmányozása hosszú hagyományokra nyúlik vissza, de ezek túlnyomó része csak írásos formában hozzáférhető, ami természetesen előnyökkel is bír (mert például technika nélkül is folyamatosan elérhető, sokszorosítható), de egy olyan nyelvjárásban megszólalni, amelyet nem gyakoroltak, beszéltek, komoly kihívás, emiatt a többség igyekszik ezt elkerülni.

Jogi háttér

A *nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény* kimondja, hogy „Magyarország védelemben részesíti a nemzetiségeket, biztosítja saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást”. Kimondja továbbá, hogy a „nemzetiséghez tartozó személynek joga van: a) anyanyelvének szabad használatához szóban és írásban, történelmének, kultúrájának, hagyományainak megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához, továbbadásához; b) megtanulni anyanyelvét, részt venni anyanyelvű köznevelésben,

oktatásban”. „A nemzetiséghez tartozó gyermek – törvényes képviselője döntésétől függően – nemzetiségi anyanyelvű, nemzetiségi kétnyelvű vagy kiegészítő nemzetiségi óvodai nevelésben, illetve nemzetiségi anyanyelvű, nemzetiségi kétnyelvű, vagy nemzetiségi nyelvoktató iskolai nevelésben-oktatásban, kiegészítő nemzetiségi nevelés-oktatásban vagy roma nemzetiségi köznevelésben, illetve nemzetiségi kollégiumi nevelésben jogosult részt venni.” „A nemzetiség anyanyelvű vagy anyanyelvi nevelése, nevelése-oktatása a helyi lehetőségek és igények szerint nemzetiségi óvodában, iskolában, iskolai osztályban vagy csoportban történhet.”¹

A 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról előírja a dialektusok megjelenését az óvodákban és iskolákban:

- egyes szavakat érthetően kiejteni a helyi nyelvjárásban,
- a helyi dialektus kiejtésének sajátosságait ismerni,
- alkalmazni néhány gyakran használt nyelvjárási kifejezést, összehasonlítni őket az irodalmi német nyelvvel,
- egyes nyelvjárási kifejezéseket ismerni,
- képesnek lenni saját, kreatív nyelvjárási nyelvhasználatra,
- a különböző nyelvi jelenségek összehasonlítása és „fordítása” révén elősegíteni a diákok nyelvi kompetenciáját.²

Ezeket az előírásokat azonban alig valósítják meg a pedagógusok a saját és a gyermekek nyelvjárási ismeretének hiányában.

A tanulmány további részében – nemzetközi példákat is figyelembe véve – javaslatokat fogalmazunk meg arra vonatkozóan, hogyan lehet a nemzetiségi pedagógusok munkáját megkönnyíteni, és milyen eszközökkel, módszerekkel lehet elősegíteni a hazai német nyelvjárások erőteljesebb megjelenését az általános iskolai oktatásban. A nyelvjárások eltűnésével ugyanis sajnálatos módon végérvényesen eltűnne a magyarországi németek több évszázados kulturális örökségének egy meghatározóan fontos része.

A Magyarországi Németek Iskolai és Kisgyermeknyelvi Digitális Adatbázisa (MONIKA)

A magyarországi német gyerekek a második szocializációt a német nyelvjárások ismeretének alapvető hiányában kezdik, azonban igazából a köznevelési, közoktatási intézményekben sem tudják azt megfelelő segédanyag hiányában elsajátítani. Alig léteznek oktatási segédanyagok, melyek mind a pedagógusok, mind pedig a gyerekek nyelvi szintjét figyelembe veszik, és arra épülve teszik a nyelvjárásokat a gyerekek számára megfoghatóvá, és teszik őket felhasználóvá. A folyamat azért is nehezen megállítható, mert a

¹ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv>

² <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300017.EMM×hift=20170831&txtreferer=00000003.TXT>

köznevelésben lévő gyermekek szülei, sőt nagyszülei számára is csak hallomásból ismertek a dialektusok, aktívan már ők sem beszélnek őket.

A fent részletezett okokból fontosnak tartjuk egy digitális nyelvjárási gyermeknyelvi adatbázis létrehozását. A MONIKA elnevezésű adatbázis (Magyarországi Németek Iskolai és Kisgyermeknyelvi Digitális Adatbázisa) fő célja, hogy a gyermekeket, életkori körülményeiket és tevékenységeiket, valamint érdekeiket egyaránt szolgáló, a gyermekek által használt szavak és kifejezések nyilvántartását hozza létre. A gyermekek nyelvelsajátítását számos kutatás helyezte középpontjába, így jól dokumentált, hogy lexikális szinten hogyan zajlik a folyamat. Ezt az utat végigjárva lehetne eljutni a gyűjteményben a legkisebektől kezdve 12 éves korig: minden korosztály számára a megfelelő minőségű és a beszédben megfelelően használható szókinccset megadva. A nyelvjárás szóbeliségét szem előtt tartva a szóbeli ismerkedés síkjára összpontosítva, lehet megjeleníteni a gyűjtött anyagot.

A pedagógusok igényeit szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az összegyűjtött szövegeket írásban és hangfelvételek formájában is digitalizálni szükséges, valamint online platformon elérhetővé tenni pedagógusok és a téma iránt érdeklődők számára, akik így nemcsak olvasva ismerkedhetnek velük, hanem meghallgathatnák az egyes szövegek autentikus kiejtését, ennek során felkészítve őket a nyelvjárás az iskolai óvodai folyamatokban való alkalmazására.

Ezzel egyfelől az oktatást és nevelést lehetne segíteni, másfelől cél lenne minél több nyelvjárási anyag összegyűjtése, amíg még ez megtehető. A szavakat, szövegeket, mondókákat, közmondásokat több szempontból is rendezni lehetne, mivel a tartalom szerinti áttekintés és az egyes korosztályokra vonatkozó ajánlások lehetővé tennék a felhasználó számára a tartalom könnyű elérését és használatát, ezért ez az egyik szempont. De rendezni lehetne az anyagot a gyűjtés földrajzi helyszínére, tehát a települések helyi nyelvjárásai alapján is. Egy nyomtatott kiadvány ennek terjedelmi okok miatt korlátokat szabna, az online platform viszont mindezt lehetővé tenné.

Rengeteg, írásban már rögzített nyelvjárási anyag, tudományos igényű vagy amatőr helyi gyűjtés létezik. Ezeket meg kellene vizsgálni és kiválasztani olyanokat, amelyek a fenti szempontoknak megfelelnek, majd ezek hanganyagát digitalizálni. Másrészt további anyagokat lehetne gyűjteni falvakban, terepmunka formájában, azokat írásban és szóban is rögzíteni. Az írásos és hangzós nyelvi változatokat egymáshoz kellene rendelni, hogy a nyelvjárásban kevésbé járatos, de érdeklődő vagy egy más település dialektusát tanulmányozni, azt megismerni kívánó személy számára is használható legyen az oldal. A teljes anyag elhelyezéséhez és tárolásához egy mindenki által elérhető weboldal létrehozása lenne kívánatos, ahol a fenti szempontok alapján rendezve lehetne tárolni a gyűjtött anyagot. A platform másik nagy előnye, hogy az tetszőlegesen bővíthető, változtatható.

Az összegyűjtött írott szövegeket egy beszéd- és nyelvelemző szoftver segítségével korpuszelemzésnek lehetne alávetni, nyelvelemző szoftver léte-

zik már dialektusok elemzéséhez is. Ebből az elemzésből a leggyakrabban használt szavakat és szómezőket, valamint azok egymással való kombinációját sematikusan és grafikusán is lehetséges ábrázolni. Ez az eljárás az összegyűjtött korpusz későbbi módszertani feldolgozását, valamint az oktatási és képzési intézmények tantervébe és foglalkozási tervezetbe történő beépítését egyaránt szolgálja. Ezzel párhuzamosan lehetővé teszi egy szógyakorisági lista felállítását, aminek segítségével a már-már elfeledett dialektusokat mindenképp gyerekközpontúan, és reményeink szerint eredményesen és gondosan lehet a nevelési, oktatási folyamatba illeszteni.

A magyarországi német dialektusok elaprózottsága a települések szintjén megjelenő más és más nyelvjárással, nem okozna gondot, hiszen egy platform kapacitása végtelen. Egy ilyen platformlehetővé teszi mindenki számára a helyi nyelvjárási változat alaposabb megismerését, de akár egy másik helyszín nyelvjárási változatával való megismerkedést is megenged, sőt összehasonlításokra is lehetőségeket kínál.

A magyarországi németek ortográfiaileg nem standardizált helyesírása miatt sajátos kérdéseket vet fel a gyűjtött nyelvi anyag lejegyzése. Itt nem a hagyományos, a nyelvjárási fonetikában használt jelrendszer alapján szükséges véleményünk szerint dolgozni, hiszen a cél a gyűjtemény minél tágabb körű, felhasználóbarát használata. A Korb Angéla és Johann Schuth (2011) által megjelentetett kiadványban alkalmazott Arno Ruoff által kidolgozott lejegyzési módot (Ruoff, 1973) lehetne például használni, amely amellett, hogy a nyelvjárásokban gyakran alkalmazott speciális kiejtési módok lejegyzésére lehetőséget ad, értelmezhető laikusok számára is.

Iskolai nyelvtanok és szótárak

Milyen további lehetőségei vannak a nyelvjárás továbbadásának az iskolában? Hogyan lehetne megmenteni az eltűnőfélben lévő közös kulturális örökséget, a nyelvjárást? Hans Tyroller (1999, p. 481) szerint egy nyelv megmaradása annál veszélyeztetettebb, minél kisebb a hozzá tartozó beszélők közössége. A magyarországi német nyelvjárások megmaradása, mivel egy-egy településnek nincs nagy lélekszáma, erősen kétséges. Jövőjük valószínűsíthetően a hamarosan bekövetkező nyelvhalál. Tyroller (2003, p. 3) az Észak-Olaszországban található dél-tiroli német kisebbség által beszélt nyelvjárások számára még lát túlélési és kibontakozási lehetőségeket. A luserni és fersentali nyelvjárások számára egy olyan támogató projekt indult, mely keretében azokat kodifikálják és tananyagokat (szótárakat, iskolai nyelvtant és ezekre épülő további tananyagokat) készítenek a nemzetiségi nyelven, nyelvjárásban való oktatás számára. A magyarországi német nyelvjárások számára egy ilyen projekt sajnos már nem megvalósítható, ugyanakkor a tudományos mellett didaktikai jelentősége egyaránt van annak, hogy a nyelvjárásokat legalább írásban a mai formájukban szisztematikusan dokumentáljuk. Bár az iskolákban a nemzetiségi nyelven történő oktatásnak

nincs realitása, a nemzetiségi nyelvvel való megismerkedést ezek az anyagok (szótár, iskolai nyelvtan és ezekre épülő további tananyagok) elősegíthetnék. Fontos, hogy ezek a segédanyagok egyszerű, könnyen érthető nyelven íródjanak, színesek és esztétikusak legyenek, így gyerekek, felnőttek, pedagógusok és érdeklődő laikusok egyaránt szívesen kézbe vennék őket.

Példaként szolgálhatnak a dél-tiroli iskolai nyelvtanok: Anthony R. Rowley (2003). *Liacht as de sproch. Grammatik des Deutsch-Fersentalerischen*. (A fersentali nyelvjárás nyelvtana) Lusern/Trento, valamint Panieri, Luca; Pedrazza, Monica; Baiz, Adelia Nicolussi; Hipp, Sabine & Pruner, Cristina (2006). *Bar lirnen z'schraiba un zo reda az be biar. Grammatik der zimbrischen Sprache von Lusern*. (A luserni cimber nyelv nyelvtana) Lusern. A *Grammatik des Deutsch-Fersentalerischen* (A fersentali nyelvjárás nyelvtana) előszavában Gino Fontana (2003, p. 15) hangsúlyozza, hogy egy nyelvi kisebbség számára egy nyelvtan megléte létfontosságú, mert egy nyelvjárás számára nélkülözhetetlen a tudományos alaposságú dokumentálás. Olyan világban élünk, amelyben a globalizáció miatt a kisebbségek számára kevés élettér marad. Azok a nyelvi kisebbségek, melyek évszázadokon át léteztek és fennmaradtak, most olyan külső tényezőknek vannak kitéve, melyek oda vezetnek, hogy a helyi nyelvjárásokat a többségi nyelv elnyomja. Ezért a nyelvi kisebbségek ma már nem maradhatnak fenn úgy, hogy a családi körben adódik tovább a nyelvük, hanem az iskola feladata lesz, hogy megtanítsa nekik azt. Ehhez van szükség oktatási segédanyagokra, például iskolai nyelvtanokra.

A *Grammatik der zimbrischen Sprache von Lusern* (A luserni cimber nyelv nyelvtana) előszava kiemeli, hogy a nyelvtankönyv hasznos segéd-eszköz kíván lenni mind az iskola, mind egyes érdeklődők számára, akik a cimber nyelvet szeretnék megtanulni. Emiatt a könyv egy könnyen olvasható mű, széles megcélzott olvasói körrel. Mindeközben támaszkodik nyelvészek, nyelvtörténészek, pszicholingvisták, pedagógusok és szociológusok tudományos szaktudására is. A nyelvtankönyvhöz egy CD is tartozik, ennek a segítségével lehet ismerkedni a nyelv hangjaival, hangzásával. Panieri azt is hangsúlyozza, hogy a cimber egy régi nyelv, amely értékes történeti és emberi kincset rejt magában (Panieri, 2006, p. 9–11).

A nyelvjárási szókincset legjobban képes szótárak segítségével lehet közvetíteni – például gyerekek számára. A fersentali nyelvjárásnak a nyelvtankönyvön kívül háromnyelvű (fersentali–olasz–német) szótára is van. A szótár gyerekek és fiatalok számára íródott, színes és fekete-fehér képekkel, kisebb és egész oldalas illusztrációkkal, tematikus oldalakkal. De a szótár a gyerekek mellett bárki számára használható, aki meg szeretné ismerni a nyelvjárást. A szótár az alapszókincset tartalmazza, néhány ezer szót. Könyvészeti adatai: Groff, Lorenza; Moltre, Cristina; Moltre, Luca; Paoli, Maurizio; Petri, Anderle Ingrid; Ploner, Cristiana & Toller, Leo (2009). *S kloa' Be. Be. A Kloa' Bernstoler Beirterpuach. Das kleine Fersentaler Wörterbuch*. (Kis fersentali szótár) Trento.

A magyarországi német nyelvjárások számára is lehetne hasonló szótárakat, vagy akár kisebb képes szógyűjteményeket létrehozni. Iskolai célra ezek mindenképpen sok illusztrációt, képet, valamint hangzóanyagot szükséges tartalmaznia, valamint a gyerekek számára fontos és érdekes szókincset kellene feldolgoznia – összhangban például a nemzetiségi iskolák számára íródott kerettantervekkel³.

Mind a nyelvtankönyveknek, mind a szótáraknak audiómellékleteket, rövid videókat is fontos lehet magában foglalniuk, hogy a gyerekek és a pedagógusok az eredeti kiejtést is meghallgathassák. Képek, rajzok, fényképek, grafika és animáció mind olyan fontos médiumok, amik segíthetik a gyerekeket a tartalmak jobb megértésében.

Módszertani javaslatok

Az előzőekben felvázoltak értelmében ellentmondás fedezhető fel az oktatási szabályozás és az oktatási folyamatban résztvevők elvárásai között. Kétségtelen, hogy a nyelvjárásokat a magyarországi német nyelvjárások jelenlegi helyzetét figyelembe véve be kell vonni az oktatási rendszerbe: a nyelvjárást közelebb kell hozni a résztvevőkhöz. Nem elég hangsúlyozni a tanulók nyelvjárástudásának előnyeit, bár több ilyen is létezik, például a nyelvek iránti érdeklődést felébreszthetik az összehasonlítások, a nyelvi tudatosság is kialakulhat.

Óvodás vagy általános iskolás korban javasolt az idegen nyelvi foglalkozásokat holisztikusan tartani. Ide sorolható a zene, a mozgás, a művészet, az irodalom, de a természettudomány bevonása is, amikor a gyerekek valamilyen játékos tevékenységet végeznek a nyelvvel (például meserajzolás, éneklés, kísérletezés, tánc). A nyelv fejlesztése kis lépésekben és növekvő önállósággal történik. A gyerekek azt is megtanulják, hogyan kell kezelni a különféle szövegtípusokat, valamint stratégiákat alakítanak ki arra nézve, hogyan kell a szöveggel megbirkózni. Ebben a pedagógus segítséget nyújthat nekik. Ha a gyerekek együtt mondókáznak és énekelnek a pedagógussal, az pozitív érzelmi hatást fejt ki, ami az identitásformálásban egyaránt szerepet játszik. A közös tevékenységnek társadalmi integratív és személyiségformáló következményei vannak. A jól ismert nyelvjárási mondókák, mesék feldolgozására korszerű módszerekkel, például a nyitott tanulás formáival is lehetőség van.

A gyerekeknek meg lehet tanítani néhány népnyelvi, nyelvjárási kifejezést, amelyeket például illusztrációk segítségével lehet nekik elmagyarázni, ehhez pedig nem feltétlenül szükséges a magyar nyelvet segítségül hívni. Ezek a kifejezések (egyes szavak vagy mondatok) tetszés és lehetőség szerint a napi rutinban többször is ismételhetők, beépítve a kifejezést a gyermekek

³ lásd https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/nemzetisegi_nevelas_oktatas_kerettantervei/nemet

mindennapjaiba. Például a *Hutzi* nyelvjárási szó szárított gyümölcsöt jelent, amelyet különösen a nagyböjt idején fogyasztottak a magyarországi németek. Ez a szó remekül bevezethető egy környezeti nevelés kezdeményezés/foglalkozás során az óvodában vagy a népismeret óra részeként az iskolában, és használható vagy gyakorolható például uzsonna közben vagy ebéd után is.

A falvakban nyelvjárási beszélőket is meghívhatunk az óvodába, iskolába, akik sütés, játék vagy kézműveskedés közben anyanyelvükön, nyelvjárásukban nevezik meg a kész termékeket. A későbbiekben ezekre a tárgyakra, az óvodában és az iskolában, a már bevezetett kifejezést használhatják a pedagógusok és a gyerekek. Rövid nyelvjárási mondókák és dalok formájában a gyerekek olyan kifejezéseket is megismernek, melyek például a saját testükkel vagy ételeikkel, italaikkal kapcsolatosak (Klein & Márkus, 2019).

Összegzés

A magyarországi németség jelenlegi nyelvi helyzete alapján kijelenthetjük, hogy a nyelvhasználat visszaszorulása a nyelvjárás fokozatos eltűnéséhez vezetett. A nyelvjárási kompetencia átadása a szülői házban ma már nem biztosított, így a nyelvjárások átörökítésének lehetőségeinek középpontjában az oktatási rendszer áll. Az előző fejezetekben látható, hogy adottak a keretek, a kutatási háttér és a nemzetközi gyakorlat, amelyekre támaszkodni lehet. Magyarországon a nyelvjárás azonban elsősorban kutatási objektum, ugyan a magyarországi németek kultúrájának ápolása az Irányelvekben (Erb, et al, 2010) megjelenik, ám Paul (2011) hangsúlyozza, hogy két kompetenciaterületen tud megjelenni az oktatásban a nyelvjárás. Egyik az interkulturális és népismeret, a másik pedig a nyelvi kompetencián belül a kiejtés és intonáció. A nyelvjárások sokszínűsége és a tény, hogy a gyerekek nem beszélnek, valamint a német nyelv standard változata teszi lehetővé a kommunikációt, a nyelvjárás elsősorban megismertethető a gyerekekkel. Olyan területekre koncentrálva, mint pl. helyi dialektusban szavak, versek, mondókák vagy szólások kiejtése, értelmezése. Paullal (2011, p. 18–19) ellentétben a szerzők javasolják a nyelvjárás bevezetését, az ismerkedést már az óvodában is, hiszen 3–6 éves korban az utánzásnak, mondókáknak komoly szerepe van a nyelvi nevelésben. A következő táblázat szemlélteti azokat a keretfeltételeket, amelyek között napjainkban a nyelvjárás intézményekben megjelenik.

2. táblázat

Aktuális helyzet

fókusztema	van	kell
nyelvjárás intézményi koncepciója	Gyökerek és szárnyak (Erb, et al, 2010) ajánlásai alapján óvoda és iskola ajánlásai	saját intézményi koncepció
nyelvi továbbképzés	egyres településeken sporadikusan önkéntes alapon önkormányzatoktól függően	rendszeresen településenként
módszertani továbbképzés	esetleges, időszakos	rendszeresen, gyakorlatorientált programok
hospitálás	intern esetleges	intern és extern, szervezett, pl. modern eszközökkel
szakirodalom	elméleti, írásos, hagyományos, nem gyerekközponitú	segédanyagok, gyerekek számára összeállitva, hangzós, modern médiákat bevonva
projektek	punktuális, intézménytől függő	regionális, nemzetközi projektek, jó gyakorlat exportja
networking	ritka	kapcsolatok kialakitása, hospitálás, projektek, tananyag fejlesztése
szervezetek	német nemzetiségi önkormányzatok	

Ha közelebb akarjuk hozni őket a gyerekekhez a dialógusokat, akkor ne kiállitási tárgyként tekintünk rájuk, hanem olyan eszközként, amellyel kreatívan, játékosan, gyermekközponitúan lehet foglalkozni. Ezért elengedhetetlen a modern, vonzó, a nyelvjárások erősen auditív aspektusát is figyelembe vevő, a legújabb média- és információkommunikációs eszközöket alkalmazó oktatási eszközök és anyagok fejlesztése.

Irodalom

- 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300017.EMM×hift=20170831&txrefere=00000003.TXT> (2022.04.20.)
2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2022.04.20.)
- A német nemzetiségi nevelés-oktatás kerettantervei. https://www.oktatas.hu/koznevelés/kerettantervek/2020_nat/nemzetisegi_nevelés_oktatás_kerettantervei/nemet (2022.04.20.)

- Andrusch-Fóti, M. & Müller, M. (2009). *Kriaz Kaut! Grüß Gott! Ein Werischwarer Dialektbuch*. Szent István Társulat.
- Bús, I. & Klein, A. (2008). *Die Weitervererbung der Kinderkultur bei den Ungarndeutschen*. PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar.
- Fontana, G. (2003). Vorwort. In A.R. Rowley: *Liacht as de sproch. Grammatik des Deutsch-Fersentalerischen*. 15. Kulturinstitut Bersntol – Lusern.
- Groff, L., Moltre, C., Moltre, L., Paoli, M., Petri, A. I., Ploner, C. & Toller, L. (2009). *S kloa' Be. Be. A Kloa' Bernstoler Beirterpuach. Das kleine Fersentaler Wörterbuch*. Bersntoler Kulturinstitut.
- Hutterer, C.-J. (1982). Sprachinselforschung als Prüfstand für dialektologische Arbeitsprinzipien. In Besch., W., Knoop, U., Putschke, W. & Wiegand, H.-E. (Eds.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. De Gruyter.
- Ivanicsné Szing, M., Mézner L., Schwartz A., Vargáné Kocsis M., & Wundelené Hartmann T. (2021). *Móri Német Tájszótár. Deutsches Mundartwörterbuch von Moor*. Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió.
- Juhász, M. (2017a). Mundartliteratur im Deutschunterricht – aber was und wie?! In Klein, Á. & Márkus, É. (Eds.), *Ungarndeutsche Kinderliteratur in Theorie und Praxis* (pp. 20–28). PTE KPVK.
- Juhász, M. (2017b). Möglichkeiten zur sprachlichen Bearbeitung eines Mundartmärchens. In Klein, Á. & Márkus, É. (Eds.), *Ungarndeutsche Kinderliteratur in Theorie und Praxis* (pp. 50–57). PTE KPVK.
- Kerekes, G. (2019). Bairische Dialektreime im Deutschunterricht. *Danubius Noster*, 9(3–4), 163–176.
- Kerekes, G. & Müller, M. (2017). *Kinderreime und Sprüche aus Werischwar/Pilisvörösvár*. Pilisvörösvár: Deutsche Nationalitätenselbstverwaltung.
- Klein, A. (2007). *Nyelv és kultúra. Adatok átörökítésükhöz a német nemzetiségi óvodákban*. PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar.
- Klein, A. (2011). *Német nemzetiségi oktatás Tolna megyében – Der deutsche Nationalitätenunterricht im Komitat Tolnau*. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar.
- Klein, Á., Lázár, K. & Márkus, É. (2018). Ungarndeutsche Volksspielzeuge. In Einheit mit Natur und Gesellschaft. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 13(3), 95–110. <https://doi.org/10.14632/eetp.2018.13.49.95>
- Knipf-Komlósi, E., Erb, M. & Müller, M. (2012). *Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten: Forschungsstand*. ELTE Germanistisches Institut.
- Knehr, I. (2016, Eds.). *Hajós sváb-magyar szótár*. Hajósi Német Nemzetiségi Önkormányzat.
- Knipf-Komlósi, E., Erb, M. & Müller, M. (2015). Aufbau und Darstellungsweise von ausgewählten Lemmatypen im Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten

- (WUM) In Barabas, B. & Piringer, B. (Eds.), *Internationale Sprachinseltagungen 2010 und 2011 in Wien* (pp. 163–185). Praesens Verlag.
- Knipf-Komlósi, E. & Müller, M. (2012). Mundarten im Minderheitenunterricht in ungarndeutschen Schulen. In Glauninger, M. M. & Barabas, B. (Eds.), *Wortschatz und Sprachkontakt im Kontext oberdeutscher Wörterbücher, Sprachatlanten und Sprachinseln: Werner Bauer zum 70. Geburtstag: Beiträge zur internationalen Tagung, Wien, 20. November 2009. Ortsgrammatiken als Unterrichtsbehelf: „Laiengrammatiken“ für Minderheitensprachen: Beiträge zum internationalen Workshop, Wien, 21. November 2009* (pp. 209–222). Praesens Verlag.
- Knipf-Komlósi, E. & Müller, M. (2021). Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten (WUM) In Lenz, A. N. & Stöckle, Ph. (Eds.), *Germanistische Dialektlexikographie zu Beginn des 21. Jahrhunderts* (pp. 323–349). Franz Steiner Verlag.
- Schuth, J. & Korb, A. (2011, Hg.). *Reigöd vum Weidepam. Kaanr Vrzählstickr von Mathilde Geizskopf*. Neue Zeitung Stiftung.
- Manherz, K. & Wild, K. (2002). *Zur Sprache und Volkskultur der Ungarndeutschen*. ELTE Germanistisches Institut. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/ungarndeutsches_archiv_3/index.htm (2022.04.20.)
- Márkus, É. (2014a). A német nyelvjárások szerepe a német nemzetiségi oktatásban. In Márkus, É. & Trentinné Benkő, É. (Eds.), *A korai idegen nyelvi fejlesztés elmélete és gyakorlata. Konferenciaelőadások és háttértanulmányok* (pp. 322–329). ELTE Eötvös Kiadó. http://tamop2014.tok.elte.hu/dok/szakmai_anyagok/tp_modszertani_anyagok/Markus_Trentinne_2014_A_korai_idegennyelvi_fejlesztés_elmelete_es_gyakorlata.pdf (2022.04.20.)
- Márkus, É. (2014b). *Die deutsche Mundart von Deutschpilsen/Nagybörzsöny*. (=Beiträge zur Sprachinselforschung 22). Praesens.
- Márkus, É. (2015). Magyarországi német nyelvjárások az általános iskolai német nemzetiségi oktatásban. In Major, É. & Tóth, E. (Eds.): *Szakupedagógiai Körkép II. Idegennyelv-pedagógiai tanulmányok* (pp. 96–115). Eötvös Loránd Tudományegyetem. http://metodika.btk.elte.hu/file/TAMOP_BTK_BMK_3.pdf (2022.04.20.)
- Márkus, É. (2016). Milyen szerepet játszanak a nyelvjárások a német nemzetiségi oktatásban? *Gyermeknevelés*, 4(1), 152–157. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2016.1.152.157>
- Márkus, É. & Gölcz, M. (2018) A magyarországi német nemzetiség nyelvsajátítási szokásai. *Gyermeknevelés*, 6(3), 56–69. <https://doi.org/10.31074/201835669>
- Müller, M. (2013). Zur aktuellen Lage des ungarndeutschen Bildungswesens. In: Knipf-Komlósi, E., Öhl, P., Péteri, A. & V. Rada, R. (Eds.), *Dynamik der Sprache(n) und Disziplinen: 21. internationale Linguistiktage der Gesellschaft für Sprache und Sprachen in Budapest* (pp. 375–380). ELTE BTK Germanisztikai Intézet.

- Müller, M. (2016). „*Ein unermäßliches Land von Begriffen*“: *Dialektlexikographische Konzeptionen im Vergleich*. ELTE Germanistisches Institut.
- Müller, M. (2020). Bildungswesen der Ungarndeutschen. *Spiegelungen: Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, 15(1), 67–76.
- Panieri, L. (2006). Vorwort. In Panieri, L., Pedrazza, M., Baiz, A. N., Hipp, S. & Pruner, C. *Bar lirnen z’schraiba un zo reda az be biar. Grammatik der zimbrischen Sprache von Lusern* (pp. 9–11.). Kulturinstitut Lusern.
- Panieri, L., Pedrazza, M., Baiz, A. N., Hipp, S. & Pruner, C. (2006). *Bar lirnen z’schraiba un zo reda az be biar. Grammatik der zimbrischen Sprache von Lusern*. Kulturinstitut Lusern.
- Paul, R. (2011). Kompetenzmodelle für den Deutschunterricht der Nationalitätenschulen. In Frank, G. & Hock-Englander, I. (Eds.), *Deutsch Revital*. 7. 7–24
- Rowley, A. R. (2003). *Liacht as de sprochen. Grammatik des Deutsch-Fersentalerischen*. Kulturinstitut Bersntol – Lusern.
- Ruoff, A. (1973). *Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache. Einführung in die Reihe „Idiomatica“ mit einem Katalog der ausgewerteten Tonbandaufnahmen*. Niemeyer.
- Tyroller, H. (1999). Kodifizierung der zimbrischen Sprache von Lusern und der mochenischen des Fersentals. (Projektbeschreibung). In Tatzreiter, H., Hornung, M. & Ernst, P. (Eds.), *Erträge der Dialektologie und Lexikographie. Festgabe für Werner Bauer zum 60. Geburtstag* (pp. 481–499). Praesens.
- Tyroller, H. (2003). *Grammatische Beschreibung des Zimbrischen von Lusern* (= ZDL-Beiheft 111). Franz Steiner.

Márkus É. & Klein, Á.

**The future of German dialects
in the Hungarian minority school system**

Several articles have recently been devoted to the current situation of German dialects in Hungary. This article deals with the future of German dialects in Hungary in the minority school system. It examines how this cultural heritage can be passed on to the younger generation – against the background of fewer and fewer dialect speakers. However, both the curricula for the minority schools and the recommendations of minority organizations consider it important for children in the public education system to speak the language of their ancestors and not just the standard variety of German. The authors also argue and advocate the development of modern teaching methods, especially platforms and multimedia teaching aids. The use of these teaching aids, e.g. an online dialect children’s language database, makes life easier for educators who do not speak or understand a German dialect themselves. Teachers are given ready-made dialect vocabulary for children, along with its general German meaning and authentic pronunciation. The database is accessible to everyone everywhere, can be used by parents, children and teachers, and also contains children’s dialect texts. In addition, the authors propose the creation of a dialect grammar and school dictionary based on the South Tyrolean model.

Keywords: dialect, language teaching, primary schools of the minority

Márkus Éva: <https://orcid.org/0000-0002-3571-8472>

Klein Ágnes: <https://orcid.org/0000-0001-6108-1914>